

vizdar, prim. sbh. toponima Pozvizd, Zvizd, Zvizdar, na Češkem Pohvizdy, poljsko Pogwizdałki, Pogwizdowo, Zagwizdy iz zvizdati »žvižgati«. Pri teh imenih so mislili v slavistiki deloma na veter (polj. pogwizd »žvižganje vetra«) ali celo na mitološko ozadje (staročeško pohvizd in starorusko pozvizdъ »Windgott«, kar je seveda samo evfemistični nadomestek). Lega kraja *Pojzd pod Jeterbenkom bi govorila za stražo, ki je pošiljala signale v grad. Saj se tudi med strelskimi vasmi imenujejo Stavenci in Stavenski vrh 1366 Pfefferdorf (Zahn, ONB 37), kar gotovo ni izvedeno od Pfeffer »poper« — to je v nemški toponomastiki popolnoma neznan osnov, — ampak od pfeifen »žvižgati«. Seveda bi bilo treba podrobno preiskati tudi lego drugih slovanskih krajev s tem imenom. Težko pa bo kulturni zgodovinar verjel, da so bili Pozvizdi tisti, ki so starim Slovanom žvižgali, in Dudlebi, ki so jim svirali.

Ime Pojzder pa je zanimivo tudi zato, ker nam pokaže, kako se lahko ime popolnoma drugače glasoslovno razvija, ako izgubi zvezo z izhodiščem. Pri slovanskih osnovah so takšni primeri redki, na pretek pa jih je v romanski in v germanski toponomastiki.

S tem seveda še niti oddaleč ni izčrpano vse, kar bi se dalo iz jezikovnih reliktoev nedvomnega ali domnevanega povedati o vojaškem življenju Slovencev. Vendar nam že teh nekaj zgledov pokaže, kako važno in hvaležno dopolnilo so imena za historični slovar slovenščine. Drugod se tega že dolgo zavedajo, v slavistiki pa žal za takšna raziskovanja ne manjka samo ljudi, ampak tudi pravega razumevanja.

A. Bajec

SPREHODI PO SLOVENSKEM BESEDIŠČU

To je velik in prelep vrt. V njem so gredice, grede in njive, na njih raste več ko sto tisoč rastlin. Nekatere so v bohotnem razcvetu, druge ravno klijejo iz tal, tretje odcevele žalostno sklanjajo vele glavice. Tukaj jih je iz ene korenine odgnalo na desetine, tam se dolgočasi samka, ki na vsem vrtu nima sorodnice. Očitno je, da zemlja ne prija vsem enako, marsikatero seme ni vzkalilo, drugo pa se je košato razraslo. Zraven pšeničnega klasa in vrtnice se šopiri plevel. Večino jih je pridelal iz domačega semena gospodarni kmet, nekaj jih zaliva v daljo zasanjani pesnik, goji v globine vrtajoči učenjak, zasaja okretni časnika. Po goreči, včasih kar kričeči obleki spoznaš cvetje brez duha iz toplih krajev, po bolnem vonju mokro cvetoče rožice poezije. A kmet najbolj pazi na tisto, kar mu priduže. Tudi on je dobival rastline in seme od sosedov, pa je vse precepil in prilagodil domači grudi. Kar pa se mu je izmaličilo in izvrglo, je vrtnar iztrebil.

Stopimo v ta vrt kar pri prednjih vratih! Prva grestica je zaznamovana z velikim A; med najmanjšimi je. Čudež božji, kaj je to res naš vrt! Saj je sama tuja navlaka. Pač, prav na robu ždi pohlevno zelišče,

besedica »a«. Iz njene ruše so pognale še a k o , a l i , a n t i . Mar je to vse? Pristopi vrtnar ter molče pokaže na luknje v gredici; tam so bile izrvane domače rastline. Presadil jih je na gredico J in zdaj so tam jablana, jagnje, jaged, jagoda, jajce, jarem, jastreb, javor, jaz, ki so v starini rasli tukaj.

Pa bodi dovolj pogloblje, čeprav lepo ponazarja jezikovno dogajanje. Dejstvo je, da je besedišče pod A vse prej ko slovensko. Cel o a b o t a , a j d a , a r a , a v š a , ki imajo že domače lice in jih smemo rabiti, so v starini izposojene (nemško Einfalt, Heide, laško arra). Popolnoma tuj obraz pa ima še a l m o ž n a , zato rabimo vbogajme ali miloščino; očitno je, da jo je posredovala nemščina, pa ta jo je sama dobila iz grščine prek latinskega elemosyna.

Dokaj številne so tako imenovane kulturne besede, ker so iz kulture tujih narodov. Največkrat pomenijo živali, rastline, kulturne dobrine. Ko so sosedom pokazali predmet, so jim hkrati tudi posodili ime zanj, n. pr. antilopa, agava, akacija, aloa, ananas, alabaster, alpaka, ambra. Kulturne besede sprejema bodisi ljudstvo iz govornjene besede sosedov, bodisi izobraženec po pisani besedi jezika, ki jih je ustvaril. Imenujmo med zadnjimi alkalij, alkohol, aluminiij, ametist, azbest. Ker naš človek dosti bere, usvaja čedalje več besed iz knjižnega jezika. Tako so zaradi vsakdanje rabe v zadnji gorski vasici znane besede acetilen, arborin, aspirin, arzenik (ki se ga je zaradi rabe že prijelo domače ime mišnica).

Velika večina besedi, ki jih ima Slovenski pravopis pod črko A, so strokovne tujke. Zanje je značilno, da so jih ustvarile posamezne znanstvene panoge, da so mednarodne in vsaj sprva last samo učenega, knjižnega jezika. Kovali so jih znanstveniki, največ iz grških in latinskih osnov, včasih celo nekam samovoljno, sodeč po takih, ki so v enem delu grške, v drugem latinske, n. pr. avtomobil. Vsaka znanost ima svoje strokovne izraze, término, recimo medicina: abdomen, abortus, absces, abulija, agonija, amnezija, anamneza, apatija, avitaminoza. Slovnica in poetika: ablativ, adjektiv, akcent, aktiv, akut, akuzativ, analiza, aorist — aitiologija, akrostih, alegorija, aliteracija, anapest, aposiopeza. Pravo: abalienacija, abdicirati, abolirati, administracija, akt, aliansa, aprobirati. Matematično-prirodoslovne znanosti: aberacija, abscisa, aglomerat, agregat, akustika, akvarij, amfibija, aneroid, anoda.

Slovanski jeziki obravnavajo tujke zelo različno: ruščina jim je na stežaj odprla vrata in okna, češčina se jih na vse kriplje otepa in jih rajši prevaža. Tudi mi smo jih dosti poslovenili. Ker pa je večkrat tujka trdovratno vztrajala, je prišlo do nekakšne dvojnosti izraza in marsikdo ne ve kako in kaj. Skušajmo torej postaviti kakšna pravila:

1. Kadar tujka sploh ni poslovenjena, jo seveda rabimo: abiturient, abscisa, absolutizem, aerodinamičen, aforističen, agogika, aitiološki, akademija, akrobat, akumulator, akvarij, aliteracija, aluvij, anamneza, anapest, anoda, aorist, atom. Glasbene izraze le redko slovenimo: accelerando, adagio, allegro itd.

2. V znanstveni prozi navadno dajemo prednost tujki, v poljudni pa domačemu izrazu. Če pišemo jezikovno razpravo, ki naj jo bero tudi tujci, bomo najbrž rekli adjektiv, adverb, particip, ne pa pridevnik,

prislov in deležnik, ker hočemo tujemu slavistu olajšati razumevanje v slovanskih jezikih precej različne slovniške terminologije.

Naši zdravniki imajo že lepo izdelano slovensko izrazoslovje, a vendar v strokovni sredini rajši uporabljajo mednarodne izraze.

3. Za tujko je značilno, da ji je pomen zelo širok, ohlapen, zato jo moramo često izraziti z več slovenskimi besedami. Abnormalen prevajamo z izrazi nepravilen, nenavaden, poseben, pa vendar z njimi ne moremo izraziti duševne abnormalnosti; adhezija je v fiziki sprijemnost, v medicini zraslina; za adoptirati rabimo posinoviti in pohčeriti; ločiti moramo sozvek ali akord v glasbi od akorda pri delu; akt je v igri dejanje, uradniku spis, slikarju podoba; aktiv je slovničarju tvorni način, sociologu delovna skupina; akutno vprašanje je nujno, silno, pereče, nimamo pa dobrega domačega izraza za akutno vnetje; aliansa je zveza, pa nihče ne bo razumel, če bomo sveto alianso poslovenili; aluvij je res naplavina, geološke dobe pa s tem ne moremo označiti; amfibiji pravimo dvoživka, amfibijsko letalo pa ostane; agronoma razlaga SP s poljedelskim strokovnjakom, ne dá pa se tako sloveniti pridevnik agronomski; akvarel je slika z vodenimi barvami, toda akvarelen nikakor ni voden.

Za rabo znanstvenih strokovnih tujk bi lahko dali tale nasvet: Najprej moraš vedeti, za kakšne bralce hočeš pisati. Preden napišeš tujko, pomisli, ali imamo dober domač izraz; za svet lahko vprašaš Slovenski pravopis. Ta navadno predlaga to ali ono, pa ne smeš slepo sprejeti. Pretehtaj, ali ni izraz v tisti zvezi nenaraven, prisiljen, ali ni tujka skoraj izključno v rabi. SP ima namreč večkrat samo razlago pojma, ne pa prevod, a žal tega ni s tiskom posebej nakazal.

Zlasti moramo biti previdni pri nestrokovnih tujkah iz modernih romanskih jezikov. Brez skrbi boš rabil album, adut, apartma, kadar jih res potrebuješ, saj zanje nimamo svoje besede. Pri amaterju, abonentu, adresi, aferi, agentu, agitaciji, angažiranju se boš že moral resno posvetovati s Slovenskim pravopisom, za anonso ali celo anonco, atako, afiširanje, atrakcijo boš zlahka ugotovil, da so vselej nepotrebne in torej prepovedane.

Če bomo tako gledali na tujke, se ni bati, da bi nam izmaličile jezik, pa tudi ne, da bi zašli v smešen purizem.

Slovanski jeziki ne ljubijo samoglasnika na začetku besede, zato postavljajo pred svetle vokale j (jelen namesto elen), pred temne pa često soglasnik v (vogel poleg ogel).

Potemtakem se ni čuditi, da najdemo pod črko E eno samo slovansko besedo, namreč eden (s sorodnim edin, enak), pa še ta ima v drugih slovanskih jezikih, n. pr. v srbsko-hrvatskem, protetični j: jedan, jedin, jednak. Črka E je torej v SP popolnoma tuja.

Nekoliko prijetnejši pogled je na I. Tukaj so slovanski jeziki po zvezi soglasnika j s svetlim polvokalom prišli do precejšnjega števila besed, ki se začenjajo z i: igla, igo, igra, ihta, ikra, ime, imeti, inje, ivje, iskati, iskra, isti, iva, iver. Posebno dajejo črki domače lice sestavljenke s pripono iz-, ki zavzemajo domala dve tretjini besedišča pod I. Tuji element je močno zastopan z latinsko predpono in- v različnih podobah (ilegalen, import, indeks, iregularen, internacionalen).

Razmeroma najbolj prost tujega življa je med samoglasniki O. Iz skupne slovanske dediščine ima celo vrsto besedi: oba, obči, oče, oči, oje, okno, on, orati, orel, os, osa, osem, oster (iz istega korena o s - so tudi osat, osla, ost, ostve), otrobi, otrok, ovca, oven, oves, ozek. Poleg njih imamo množico sestavljenk s predponama o(b)-, od-, to je vsaj štiri petine besedišča pod O. Te sestavljenke so včasih po glasovnih zakonih tolikanj spremenjene, da jih je na prvi pogled teže spoznati: obesiti, oblak, opna (iz ob-vesiti, ob-vlak, o-pnem).

Črka U obsega slabo petdesetino SP, od tega je velika večina sestavljenk s predpono u- (u-bežati). Tujk je le nezaten odstotek. Pomembnejše družine so si ustvarile podedovane besede uk, ud, uho, ujec, ulj, um, usta, uzda. V narečjih često nastopa protetični v-: vučiti.

Od soglasniških posebnic si moramo ogledati dva. Prvi je F. Praslovanščina tega glasu sploh ni uporabljala razen v besedah, ki oponašajo glasove v naravi, n. pr. frfotati, frfrati, frkniti, fafljati. Od tod prihaja, da je F silno reven in ves tuj. Med tujimi besedami nahajamo že dokaj stare ljudske izposojenke (fant, fara, figa, fižol, frula, fužina), še dosti več pa modernih knjižnih tujk (fading, faktor, farma, farsa, faza, fevd, film, filozof, fond, frak, fraza, fronta, funkcije itd.).

Med vsemi največji kljukec je gotovo Š, saj si je znesel besede od vseh strani kakor sraka perje. V določenih okoliščinah je lahko slovanski glas: še, šest, šiba, širok, šivati. Glagol šteti je nastal iz čteteti, po izpadu polglasnika se je namreč skupina čt olajšala v št. Škripati, škrtati sta se v starini glasila skripati, skrtati. Sploh je značilno za ljudsko govorico, da rada spreminja s pred soglasniki, saj se v narečjih sliši tudi šmrkelj. To se je zlasti dogajalo pri ljudskih izposojenkah; menda nam tuji s ne zveni tako ostro kakor domači, pa ga izgovarjamo š, zlasti v skupinah sk, sp, st. Starovisokonemški scado (danes Schade) smo prevzeli kot škoda, tako še škaf, škarje, škarpa, škatla, škiliti, škof, škrat, škric, škrlat, špila, špinača, špital, štacuna, štant, štrna, štruca, štrukelj. Četudi izposojenka ni tako stara, je vendar dovolj, da si jo je ljudstvo prisvojilo, pa se že izgovarja š: škandal, škorpion, špecerija, špijon, šport, štipendija, štrajk, študent.

Tujke vdirajo iz časnikov v vsakdanji govor. Če jih preprosti ljudje spoznajo po slušni poti, radi omahujejo v izgovoru: poleg stadion, statut, storija se sliši tudi štadion, štatut, štorija. Če jih vidijo zapisane in jih redko rabijo, zmaga pisna podoba: stratosfera, strategija, stearin, specifičen, skica, skleroza.

Lahko si torej mislite, v kakšnih škripcih se je znašel SP, ko je moral presojati, ali je beseda že »ljudska« ali ne. Od tod nekatere zanimive dvojnice: teoretično umovanje je spekulacija, trgovinski pojem pa špekulacija; diplomat ima take in take instrukcije, reven dijak se preživlja z inštrukcijami; tehnik dela z instrumentom, godec ima svoj inštrument. Omahovanje je neizbežno, na srečo pa spornih primerov ni dosti.